

ОСВОБОЖДЕНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Колкото и да се коментират крайните резултати от нашето освобождение в 1878 г. - за това, че щеше да бъде по-добре ако сами, както нашите съседи, го бяхме извоювали; за това как и доколко освобождението ни успя да реши интегритета на българите, населяващи периферните територии спрямо централната част от българските земи; за това доколко Русия в онзи момент е била безкористна и доколко е долюбвала нашите революционери и т.н., едно е безспорно – освобождението ни заварва в едно относително добро равнище на образование на българското население в рамките на Османската империя.

Впрочем, поради различните ни езици, религии и манталитет, образованието на турското население е протичало изцяло разделно от нашето. Преди 1878 г. са правени опити за обединено обучение между българи и турци, но те са завършвали с неуспех. Младежите турци са изучавали някои светски дисциплини, но задължително и в подробности корана. Младите туркини са оставали по правило необразовани. След 20-те години на 19-ти век в Османската империя се създават няколко средни (колежи) и висши училища, изцяло обслужвани от чужди преподаватели и ориентирани основно към потребностите на армията. Впрочем, в края на 14-ти век, когато падаме под османска власт, Чехия и Полша, са имали вече университети, докато ние се гордеем с книжовната школа на Св. Климент от 10-ти век в Охрид в рамките на първото българско царство, но впоследствие нашето образование сякаш остава на това равнище до 80-те години на 19-ти век.

След края на 14-ти век за нас настъпват три тъмни, страшни и безпросветни века, в които, благодарение на различието на езика ни спрямо този на поробителите, християнската ни вяра, църквите, манастирите, нашата пословична упоритост, както и многобройните и свидни наши жертви, сме оцелели като народ.

Към края на 18-ти век, когато Оттоманската империя започва да запада и се различава драстично спрямо европейската цивилизация, започваме да създаваме по-интензивно свои училища, които към средата на 19-ти век са вече над 1500. Първоначално училищата ни са били килийни с учители-монаси, помещавали са се в манастирите или в малки стаи към църквите. Наблягало се е на елементарната аритметика, на естествознанието, на четмо и писмо, и на вероучение. От друга страна, поради недостига на учители, се е практикувало и взаимообучението, при което по-големите, будни и по-образовани юноши са обучавали, заедно или под наблюдението на учителите, по-малките и начинаещите ученици в долните класове.

В началото на 19-ти век започват да се създават и т.нар. класни български училища – главно в градовете с наети учители, преподаващи основно дисциплини с граждански характер като математика, география, история, естествознание. Водили са се часове по вероучение и граматика на родния ни език. Учениците са имали часове по рисуване и гимнастика.

В същия този период започват да се печатат у нас и в съседните нам страни учебни помагала, книги, вестници, календари на български език, печатат

се и шампи, изработени с помощта на модерната по онова време технология на литографията, изработена върху камък или медна плоча. Голямата част от щампите и илюстрациите към периодиката, които са били печатани извън империята и разпространявани по българските земи, са били с противодържавно съдържание, насочено срещу реда и нравите при управлението на султана. По този начин се е поддържал в голяма степен и духът на народа ни.

По същото това време в голямата част от българските села са се строяли училища. Обикновено това са били по-представителни сгради в селото според разбиранията от онова време. Някои от тях са издържали чак до наши дни. Строяли са се и са се обновявали православни църкви, макар и по-ниски от джамиите, според наложените норми от онова време, в които се е служело на църковно-славянски и български език. В рамките на империята се е водила и борба за доминация на българския език пред гръцкия за богослужение в българските църкви и тази борба завършва в крайна сметка с успех за нас, българите. Пак по това време се появява уникалната и единствено наша институция, наречена читалище, където основно по-възрастното българско население получава възможността да чете книги и вестници, да осъществява обществени контакти, да има съприкосновение с изкуството на театъра от онова време, да прави седенки, където са се пяли песните ни от фолклора, поддържали са се и обсъждали обичаите, и т.н.

Даскалът е бил уважавана личност с добра годишна заплата, събирана с волните пожертвувания на родителите на обучаваните български деца и под контрола на българската общност в съответното населено място. За по-образованите българи даскалуването и свещенослужението са били едва ли не двете единствени възможности за интелектуален труд в рамките на видимо загниващата империя. Теологическо образование се е получавало основно в Русия и в този смисъл трябва да се признае, че след края на 18-ти век властта в империята не е препятствяла желаещите българи да се образуват за бъдещи свещеници, ръкополагани впоследствие от няколкото по-висши духовни сановници.

Преди освобождението се създават и действат три български гимназии в Болград (Бесарабия), Пловдив и Габрово. Възпитаниците, които са имали висок за времето си обществен статус, след тяхното успешно дипломиране, са били наемани за учители отново в гимназиите, както и в класните училища, които, в известна степен, са отговаряли на днешните основни училища и където е имало повече ученици, особено в градовете.

Някои известни и богати българи са финансирали български будни младежи да следват във висши училища в страни с утвърдена университетска дейност. До освобождението са завършили в Русия своето средно и висше образование близо 800 човека, в Османската империя около 400, в Румъния и в Австро-Унгария по около 200 души, в Гърция и Чехия по около 100 и т.н. Структурата на образователната ни система от онова време се е различавала в голяма степен спрямо съвременната, но по-същественото е това, че тя е била отвоювана в рамките на империята като право на дейност и е съществувала далеч преди освобождението ни. С основание се смята, че организираната

революционна дейност у нас е предшествана и до голяма степен обусловена от просветителската и църковната. Учителите в училищата, свещениците в църквите, монасите в нашите манастири и тези наши сънародници, които са работили в читалищата, са нашите будители, които са поддържали огъня на българщината в онзи период от нерадостното ни съществуване. Въпреки усилията, в рамките на почти един век назад, смятан спрямо освобождението ни от 1878-ма, малка част от българското население, главно в градовете и поголемите села, е можело да чете и пише.

За съжаление, Македония, която след 1878 г. остава в рамките на Османската империя, продължава да тъне в невежество. Българките в Македония са били масово необразовани. Мъжете в Македония от онова време са имали малко по-висок образователен ценз спрямо този на жените, като в поголемите градове като Охрид, Битоля, Струга, Скопие, Кичево, Тетово, Гостивар, Велес, Крушево и др. е имало и българска интелигенция. Със своето образование тези наши сънародници са можели свободно да четат и пишат на български. Но още преди 1890 г., в Македония започват да виреят гръцки и сръбски „образователи“, които създават техни училища и църкви, в които се служи на съответния, чужд за нас език. По този начин се нанася трайно и фатално въздействие върху коренното българско население. След неуспеха на Илинденско-преображенското въстание и особено след края на Балканските войни, една голяма част от българското население от Македония и долна Тракия емигрира и се влива в свободната част на своята родина, с което народностното съмосъзнание на останалото по места население постепенно и под въздействието на множество политически фактори, се обезличава. Резултатите от този процес са налице. Днес в Македония, създадена по изкуствен начин в резултат на чужда и пагубна идеология, българите не заявяват своята историческа родова принадлежност, но търсят изгодите от българското си гражданство в рамките на Европейския съюз (ЕС).

Веднага, още през юли 1878 г., в рамките на току-що освободеното Княжество България, се започва усилено администриране в областта на просвещението. Първият завеждащ отдела по образованието в рамките на Съвета (правителството), оглавяван от княз Дондуков-Корсаков, е Марин Дринов – професор от Харковския университет. Той привлича група личности, чиито имена са достатъчно популярни като Найден Геров, Сава Доброплодни, Илия Блъсков, Тодор Икономов и др. Те създават много бързо по руски образец структурата на едно ново образование, включваща 3 начални, два средни и 4 гимназиални класа или общо 9, които не съвпадат с днешната схема от $4+3+5=12$ класа. Очевиден е стремежът от страна на просветителите от онова време да се постигне по-бързо ограмотяване на населението. Създаден е и инспекторат по образованието, който основно контролира дейността на учителите и спазването на учебните програми в училищата. В рамките на следващите правителства се експериментира с нови учебни програми, доближаващи се или направо копиращи някои конкретни европейски образци от Чехия и Австро-Унгария. Същевременно нуждата от учители в този момент става много голяма.

През 1888 г., с решение на Народното събрание, се създава висш педагогически отдел към Първа мъжка софийска гимназия с две специалности – история и филологии. Целта е била да бъдат подготвени бързо и качествени учители за мрежата от училищата. През 1904 г. висшият педагогически отдел се преименува в Софийски университет.

Голямото събитие в българската образователна система се случва през 1897 г., когато се отваря завещанието на братята от Карлово Христо и Евлоги Георгиеви, непосредствено след кончината на по-малкия брат Евлоги. Тези двама изключително успешни в областта на бизнеса и финансите българи от 19-ти век даряват огромната за онова време сума от 6 милиона златни лв., вложени като ценни книжа в швейцарски банки и целево определени за създаването на висше технически училище, в което, както буквално е записано в завещанието: „... научните предмети, които ще се преподават в това училище, да бъдат преимуществено от положителните науки с приложение към индустрията“. От този текст в завещанието следва, че будните и изключително богати братя от Карлово са усетили много добре посоката, в която върви цивилизована Европа, и по който път е трябвало да тръгне и България веднага след освобождението. Добре е за поколенията, да знаят какво се случва по-нататък с категорично декларираната воля на братята Георгиеви?

Веднага след прочитането на завещанието, наследниците от рода Георгиеви го оспорват в Съда. Нещо повече. В този спор се намесва и правителството от името на държавата, заявявайки и то свои искове. Съдебното дело завършва след 14 г. в 1911 г., когато Съдът постановява категорично, че с парите от завещанието, които междувременно са нараснали от лихвите на 13 милиона, трябва да се построят сградите на две висши училища – едното в областта на хуманитарните и природните науки, а другото в областта на техническите науки, в съответствие с волята на дарителите. В следващия момент, обаче, Народното събрание решава изключително недалновидно, че висше техническо училище не е нужно на България. Става дума за време, в което вече се изгражда и експлоатира пътна и железопътна инфраструктура, работи се усилено по водоснабдяването и електрификацията на градовете, развива се индустрия, включително и военна, работи се по геодезията на почти всички населени места и се строи усилено, за които дейности са били силно необходими инженери с различни специалности. В много от градовете, и особено в столицата, са налице активни кръгове от интелектуалци, в които инженерите отсъстват или са минимален брой хора, образовани в чужбина. В същото време Народното събрание тласка страната ни сякаш единствено по пътя на нейното аграрно развитие. От друга страна, формално волята на дарителите, въпреки решението на Съда, не е изпълнена, което може да се определи най-малко като кощунство спрямо паметта на двамата братя от Карлово.

Прочие, през 1915 г., с парите на братя Георгиеви се започва проектирането на нова сграда за университет в София, в която се предвижда да се обучават студенти в областта на хуманитарните и природните науки. Проектирането на университета се проточва 9 години най-вече заради войните,

за която дейност се наема след конкурс френският архитект А.Бреансон, който предлага скъп и разточителен проект, разположен върху дарените от Евлоги Георгиев 10 декара земя, намиращи се некомпактно в пространството между бул. Цар Освободител и бул. Княз Дондуков в столицата. Проектът на френския архитект се отхвърля и задачата за изграждането на новата сграда на университета се възлага на българския архитект Йордан Миланов, който препроектира сградите, поема ръководството на строителството, довежда го почти до завършен вид и в 1932 г. умира на строителната площадка от преумора. Междувременно френският архитект печели дело за нарушени авторски права и с парите на братята Георгиеви му се изплаща компенсация.

В крайна сметка, в 1934 г. се открива и освещава само централната сграда – днешният ректорат на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и библиотеката зад ректората, а впоследствие, с парите на братята от Карлово, се пристрояват двете крила, като северното се завършва окончателно чак в 1985 г.

Какви са последиците за България от решението на Народното събрание от 1915 г.?

На първо място с парите от завещанието на братята Георгиеви е проектирана и построена върху малка площ след 37 г. впечатляваща сграда-ректорат с дълги коридори, стълбища, една аула и множество помещения за преподавателите, учебни зали и покрив с оспорвана естетическа стойност. В новата си сграда университетът продължава обучението на студенти – историци, филолози, юристи, философи. Факултетите по математика, физика, химия и теология се отделят в други сгради, а медицинският факултет работи успешно в сградата на Александровската болница.

На второ място висше политехническо училище (Политехника) започва да функционира от 1945 г., но вече с държавни средства, а не с парите на братята Георгиеви – почти половин век след отварянето на завещанието. Първите випуски инженери, обучавани тук и там в отделни сгради в София, се появяват след 1950 г. в условията на една държава, която икономически се различава коренно от държавите в западна Европа. Българското правителство от 1948 г. национализира активите на индустрията и унищожава частната инициатива. С други думи, двата основни фактора за интензивно развитие на индустрията, която, от своя страна, се явява основният двигател в стопанството на една държава, са ликвидирани. На пазара на труда се появява голямо множество от образовани у нас инженери и техници, които получават обидно малки държавни заплати. На практика, в периода 1950-1990 г. българската техническа и инженерна гилдия със своя творчески потенциал се канализира целенасочено да работи в производството на пазарни продукти, проектирани по чужди технологии с малки изключения, насочени главно към задоволяването на ограничени и непретенциозни пазари, подчинени на стопанските и политически интереси на голямата държава от изток, наследник на Русия и нейните сателити. Крайният резултат е определено отрицателен за нацията ни: произвеждат се индустриални стоки, които в голямата си част са неконкурентоспособни на световния пазар. И съвсем закономерно, в края на деветдесетте години на 20-ти век, България изпадна в тежко икономическо състояние с огромен дълг и

провалила се политическа идеология. На практика, с настъпилите икономически и политически промени след 1990 г., малкото български технологични ниши се оказаха неефективни и трябваше да се започва отначало.

В крайна сметка, в резултат на недалновидно провеждана политика в областта на стопанството в продължение на цял век държавата ни днес е на последното 28-мо място в ЕС по Брутен вътрешен продукт (БВП), на предпоследното 27-мо място и само пред Латвия по собствени иновации, на крайно незавидното около 70-то място в света по технологично развитие и с недостатъчен и дори нулев прираст на БВП в продължение на последните няколко десетилетия. Нещо повече, ние издържаме не 7 университета, съответстващи на 7 милионното ни население, както е в множеството страни с развита икономика по света, а цели 52 висши държавни училища, които много амбициозно, но без каквото и да било основание, се наричат университети. Държавата ни издържа и две научни академии с множество професори, доценти, асистенти и доктори в различни области на знанието. В същото време не можем да избягаме от истината, че сме най-бедната държава-членка в съюза от европейските държави. Сякаш в пълна сила може някой да ни зададе въпросът: като сте толкова учени, къде ви е богатството? Допускали ли са някога братята-благодатели, Христо и Евлоги Георгиеви от Карлово, че ще стигнем до това дередже? Надали. И дали бачо Евлоги спи спокоен своя вечен сън, оставяйки в завещанието си за поколенията своето лично послание: „Само надеждата ми, че ще мога и аз да участвам в преуспяването и величието на отечеството ми ме прави да умра спокойно.“

Бих добавил: свободни сме, образовани сме, но не сме ефективни, защото допускаме решенията да взимат хора, които никога не са правили ефективен бизнес, основаващ се на индустрия, изградена с наши иновации и технологии. Следователно има още на какво да се учим след 140 г. от освобождението ни.

31.01.2018 г.

проф. д-р инж. Николай Ангелов, д.т.н.